

Усходнеславянскія земляробчыя топасы ў мастацкай літаратуры

УДК 821.161.3.09+821.161.09

Жанна ШАЛАДОНАВА,
кандыдат філалагічных
навук

Жанна ШАЛАДОНАВА. Усходнеславянскія земляробчыя топасы ў мастацкай літаратуры. У артыкуле даследуецца сімвалічная змястоўнасць і семантычны патэнцыял земляробчых топасаў у мастацкім выяўленні асаблівасцей «месцаразвіцця» народа, яго быццёва-творчай рэалізацыі, вызначальных прынцыпаў уладкаванасці ў свеце. Звяртаецца ўвага на суднесенасць ключавых рыс нацыянальнага характару беларусаў, рускіх і ўкраінцаў з прыродна-аграрнымі ландшафтнымі складнікамі тэрыторыі. Раскрываецца роля аграрнай вобразнасці ў трансляцыі ідэй асветніцтва, персанальнага і нацыянальнага духоўнага росту, творчай рэалізацыі чалавека.

Ключавыя словы: ландшафт, сімвал, земляробчая культура, светапогляд, нацыянальны характар, духоўнасць, творчая рэалізацыя, укаранённасць.

Zhanna SHALADONAVA. East Slavic agricultural toposes in fiction. The article examines the symbolic content and semantic potential of agricultural toposes in the artistic expression of the 'place of growth' of people, their existential and creative fulfillment, the defining principles of world order. The article draws attention to correlation of key features of the national character of Belarusians, Russians and Ukrainians with the natural and agricultural landscape components of their place of residence. The article explains the role of agrarian imagery in the transmission of ideas of enlightenment, personal and national spiritual growth, creative fulfillment.

Keywords: landscape, symbol, agricultural culture, world outlook, national character, spirituality, creative fulfillment, rootedness.

Устойлівыя і вызначальныя ландшафтныя элементы гістарычнага развіцця, побытавага ўкладу народаў, паказальнікі іх этыкі і маралі, псіхалагічных схільнасцей, аграрныя топасы асаціруюцца з найважнейшым родам дзейнасці насельніцтва, земляробствам, і канцэптuallyна афармляюць геакультурную прастору нацый. Ф. Дастаеўскі заўважыў: «Родиться и всходит нация, в огромном большинстве своем, должна на земле, на почве, на которой хлеб и деревья растут. ... В земле, в почве есть нечто сакральное. Если хотите переродить человечество к лучшему ... наделите <его> землею...» [1, с. 304]. Вобразы зямлі, нівы, поля, гоняў, сейбіта, арагата, жніі, коласа, зерня, збожжа выступаюць як сімвалы-маркеры ўсходнеславянскіх краін, яны трывала ўвайшлі ў творчасць беларускіх аўтараў, займаючы ў ёй сімвалічна знакавыя, сэнсавызначальныя пазіцыі.

Вершы Я. Коласа «Роднае поле», «Мужычая ніва», «Рольнік», «У полі вясною», «Жытні колас», «Сцёпкаў сон», «Нязбытныя надзеі», «Араты», «Жыта», «На полі», «На ніве», «Поле», паэма «Новая зямля», Я. Купалы «Песня жней», «Касцу», «Над ніваю ў непагоду», «Поле роднае», «Сяўцу», «Аратаму», «Араты», «Поле», «Жня», «Нашай ніве» і іншыя як характэрнымі

ПРА АЎТАРА

ШАЛАДОНАВА Жанна Сяргеёўна.

Нарадзілася ў в. Сідараўка Краснапольскага раёна Магілёўскай вобласці. Скончыла філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1992), аспірантуру Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы НАН Беларусі (1995).

З 1996 года працавала на пасадзе малодшага навуковага супрацоўніка. З 2006 года – старшы навуковы супрацоўнік аддзела ўзаемазвязей літаратур Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы НАН Беларусі (з 2015 года – Інстытут літаратуразнаўства Цэнтра

даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі).

Кандыдат філалагічных навук (1998).

Аўтар больш як 150 навуковых прац, сярод якіх дзве манаграфіі, шэсць раздзелаў у калектыўных манаграфіях, артыкулы ў навуковых зборніках, навукова-перыядычных выданнях.

Сфера навуковых інтарэсаў: кампаратывістыка, вывучэнне беларускай класікі ў кантэксце ўсходнеславянскіх літаратур, даследаванне пазытыкі прасторы.

назвамі, так і ідэйна-тэматычным нападуннем даюць дакладнае ўяўленне пра тое, наколькі прыкметнае месца займае аграрна-земляробчая тэма ў творчасці класікаў беларускай літаратуры.

Паэтычныя замалёўкі Якуба Коласа, у якіх фігуруюць земляробчыя топасы, ствараюць уражанне гарманічнай прыродна-нацыянальнай стыхіі, цыклічна арганізаванага і размеранага побыту. Топасы спалучаюць звыклыя прыродна-рэчывыя дэталі штодзённасці, з дапамогай якіх сцвярджаецца ўпарадкаваная працай устойлівая цэласнасць народнага жыцця, яго арганізаванасць:

Шэпчуць згодна каласінкі,
Гойдаюцца нівы,
Ходзіць гоман між збажынкі,
Мілы і шчаслівы [2, с. 196].

Шырокая адкрытая прастора палёў нясе адчуванне разумнай мэтазгоднасці, глыбокай маральнасці жыцця, напоўненага суладнай з прыродай працай. Можна нават лічыць, што поле – гэта адзін з улюбёных вобразаў беларускага паэта, найбольш адаптаваны да беларускай геаграфічнай і сацыяльна-псіхалагічнай прасторы: // Люблю я прыволле / Шырокіх палёў, / Зялёнае мора / Ржаных каласоў // [2, с. 76], // Шэпчуць згодна каласінкі, / Гойдаюцца нівы, / Ходзіць годзяць гоман між збажынкі, / Мілы і шчаслівы // [2, с. 196], // Прыйдзі пад вечар ты на поле / І палюбуйся ім, саколе // [3, с. 218] і г. д.

Праз топас поля акцэнтуюцца меркаванні аб працавітасці беларускага народа, яго гаспадарлівасці, угрунтаванасці ў жыцці. У беларускай моўнай свядомасці поле традыцыйна ўспрымаецца як выток хлеба і жыцця, крыніца існавання. Мадэль жыцця беларусаў, як і многіх іншых земляробчых народаў, абумовіла тлумачэнне поля як «абшара зямлі, прызначанага для ворыва» [4, с. 271]. Этымалогія слова падкрэслівае яго гаспадарчыя ўласцівасці. Праславянскае роўе суадносіцца са значэннямі «полы, пусты, адкрыты, незапоўнены» [4, с. 272]. Важным у семантыцы топаса выступае тое, што ён перадае стваральна-творчыя адносіны нацыі да прасторы, імкненне да яе абжывання і ўпарадкавання.

Поле ўяўляе сэнсажыццёвы цэнтр дзейнасці беларусаў, іх земляробчай культуры, уваходзіць у шэраг тых ландшафтных складнікаў, сярод якіх фарміравалася народная духоўнасць, нацыянальная ментальнасць з такімі яе характаралагічнымі адзнакамі, як працавітасць, гаспадарлівасць, размераны спакой жыццёвых рытмаў, угрунтаванасць у жыцці.

Праз адмысловую аграрную вобразнасць у паэтычных творах візуалізуюцца паняцці народ, Бацькаўшчына, Айчына. Вобраз рольніка ў аднайменным вершы Я. Коласа абзначаны велічна-духоўным арэолам, гарманічнай паяднанасцю з натуральна-прыроднай стыхіяй быцця, а сялянская праца, што рэальна пераўтварае свет да лепшага, набывае статус сакральнага дзеяння, літургіі:

Выйшаў рольнік з хаты ў поле
Ды па межах ходзіць,
Каб пабачыць сваім вокам,
Як бог жыта родзіць [2, с. 74].

У лірыцы Я. Купалы прыродна-аграрны ландшафт уключаны ў шэраг найважнейшых параметраў існавання і ідэнтыфікацыі беларускай нацыі, яе ментальных маркераў. У вершы «Жня» (1911) абмалявана прасветленае, жыццесцвярджалае і пры гэтым нацыянальна самабытнае аблічча маладой сялянкі «у нашай старонцы». Эмблематычныя вобразы «спелых гоняў», «з каласкоў вяночка», «сярпчочка, зубленага, сталёвага», «залатога жніва» афармляюць духоўны ландшафт верша, задзейнічаны ў каларытнай і трапнай нацыянальнай характаралогіі:

Як сама царыца
Ў залатой кароне,
Йдзе яна ў вяночку
Паміж спелых гоняў.
З каласкоў вяночак –
Моладасці сведка –
На ёй зіхаціцца,

Як у садзе кветка.
 ...А яна – царыца –
 Весела, шчасліва
 Карануе песняй
 Залатое жніва [5, с. 45–46].

Узнёслы вобраз беларускай дзяўчыны паўстае ў вершы сфарміраваным у кантэксце аграрных топасаў прасторавай стыхіі і адначасова актыўна задзейнічаны ў іх працоўна-творчым асваенні, ператварэнні, гарманізацыі, набыцці гэтым шляхам свайго персанальнага і нацыянальнага самаздзяйснення. У. Гніламедаў лічыць, што «купалаўская жняя – эстэтычнае ўвасабленне нацыянальнага адраджэння» [6, с. 5], і, адзначым, што рэалізацыя гэтай ідэі ў кантэксце верша адбываецца з дапамогай аграрнай, земляробчай сімволікі.

Д. Ліхачоў бачыў у земляробстве магутны фактар не толькі абжывання прыроднай прасторы, але і «змякчэння» яе характару руплівай і размеранай сялянскай працай. Улічваючы падабенства лагоднай і мяккай прыроды краін Усходне-Еўрапейскай раўніны, дазволім сабе прывесці цытату ў адносінах і да беларускай нацыянальна-этнічнай прасторы: «Прыгладжваючы зямлю, чалавек прыбіраў у ёй усе рэзкія грані, бугры, каменні. Руская прырода мяккая, яна дагледжана селянінам па-свойму. Хаджэнні селянінам за плугам, сахой, бараной не толькі стваралі «палосынькі жыта», але раўнялі межы лесу, фарміравалі ўзлесак, стваралі плаўныя пераходы ад леса да поля, ад поля да рэчкі ці возера» [7, с. 432].

У «Поглядзе на састаўленне Маларосіі» (1832), разважаючы пра паходжанне казацкага насельніцтва, яго характаралагічнае аблічча, спецыфіку ладу жыцця і паводзін, М. Гогаль асаблівую ролю надае фактарам прыродна-геаграфічным. Ментальна-псіхалагічнае аблічча ўкраінца пісьменнік найпрост звязвае са стэпавымі прасторамі. М. Гогаль падкрэслівае, што на гэтай бязмежнай тэрыторыі, «зямлі страху», проста не мог узнікнуць народ-гандляр, а ўзнік «народ ваяўнічы, моцны сваім яднаннем, народ адчайны, усё жыццё якога было спавіта і ўзгадавана вайною» [8, с. 59]. Сюды прыйшлі тыя, «каму не было чаго губляць, каму жыццё – капейка, чыя буйная воля не магла трываць законаў і ўлады» [8, с. 59]. На думку Гогалья, стэп і адпаведнае топасу адчуванне свабоды сфарміравалі ва Украіне асаблівы славянскі характар, які адрозніваўся ад велікарускага сваёй яркавасцю і энтузіязмам.

Стэп, з боку якога пагражалі набегі качэўнікаў, змяшчаў у сабе небяспеку, што знайшло адлюстраванне ў этымалогіі слова. Р. Брант рэканструюе слова з паўднёва-рускіх гаворак як сьтэрь і набліжае да слоў «топат, таптаць», аднаўляючы першаснае значэнне слова як «вытаптанае месца». М. Фасмер выказаў думку пра сувязь кораня слова з дзеясловам «тепу» – «вырубленае месца» [9, с. 87]. Такім чынам, этымалогія слова «стэп» узыходзіць да слоў «тепу, тепі» – «б'ю, біць, рублю, рубіць», што азначае вырубленае, выбітае, вытаптанае месца. Традыцыйна фальклорнае вызначэнне стэпу – гэта «арэна жыццёвай драмы». Даследчыкі звяртаюць увагу на «існаванне ў рускіх гаворках сіноніма для слова стэп – дзікае поле» [9, с. 90]. На карце Украіны Г. Л. де Баплана стэпы названы па латыні *Deserta Loca* (ненаселеныя бязлюдныя пустынным месцы) і па-польску *Dzikie Pole* («Дзікае поле»).

П. Келлер. Дзікае поле.
 1961 год

У аповесці «Тарас Бульба» (1842) гоголеўская канцэпцыя топасу стэпу высвеціла сутнасныя праявы характару ўкраінцаў, дынамічнага, актыўнага, імпульсіўнага і ваяўнічага, а таксама адпаведнага яму пасіянарнага ладу жыцця, арганічна ўпісанага ў неасвоеную і неабжытую прастору стэпу. Гоголь ужывае прыём рамантычнай гіпербалізацыі, стэп паўстае ў прасторава-часовай бязмежнасці як нейтаймоўная, пульсуючая стыхія. Стварэннем такога аб'ёмна-неабсяжнага прасторавага фону пісьменнік нібы падрыхтоўвае «глебу» мастацкага ўзнаўлення падзей значных і велічных, стварэння «дзіўнай эпопеі», «велізарнага малюнка ў цесных рамках, вартага Гамера» (В. Бялінскі).

Разгорнутыя апісанні стэпу дапаўняюць каларытныя вобразы казакаў. «Степь чем далее, тем становилась прекраснее. Тогда весь юг, всё то пространство, которое составляет нынешнюю Новороссию, до самого Чёрного моря, было зелёною девственною пустынею. Никогда плуг не проходил по неизмеримым волнам диких растений. Одни только кони, скрывавшиеся в них, как в лесу, вытоптывали их. Ничто в природе не могло быть лучше их» [10, с. 43–44].

У паэзіі Тараса Шаўчэнкі стэп, як і іншыя топасы нацыянальнай прасторы, акрэслены лаканічна, але выразна і канцэптuallyна ёміста. Стэп у «Кабзары» ўтварае важную частку панарамна разгорнутага ў прасторы і часе вобраза Украіны, выступае як аб'ект гонару, таксама паказчык распаўсюджанасці, шматлікасці казацкага насельніцтва. Ва ўсе часы ўкраінцы «пішаліся вольнымі стэпамі», якія захоўваюць памяць аб слаўным мінулым, калі «Аж до моря запорожці Степ широкий крили». У паэзіі Шаўчэнкі паўстае нацыянальна-знакавы вобраз стэпу ў кантэксце асэнсавання гістарычных лёсаў украінскага народа і яго быццёвых перспектыв, прадвызначаных казацкай славай і вальналюбствам:

...а Украйна!
А стэпы шырокі!
Там повіе буйнесенький,
Як брат, заговорить;
Там в шырокім полі воля;
Там синее море
Вигривае, хвалить Бога.
Тугу розганяе;
Там могили з буйним вітром
В стэпу розмовляють... [11, с. 52].

Для Тараса Шаўчэнкі заараны, засеяны жытам стэп сімвалізуе забыццё ваяўнічага духу, гераічных падзей неспакойнага мінулага, горкае ўсведамленне, што «нема Січі»:

Вернітэся! Дівітэся –
Жыта похилились,
Де пасліся ваші коні,
Де тірса шуміла,
Де кров ляха, татарина
Морем червоніла... [11, с. 46].

А. Бубноў. Тарас Бульба і яго сыны ў стэпе. 1950-я гады

А. Куінджы. Стэп. Ніва. 1875 год

Безумоўна, непрыбраныя палеткі пакідалі журботнае ўсведамленне, што нацыянальны сувет зруйнаваны і гаспадарчыя справы ў ім адышлі на другі план. Жыццё было арганізавана такім чынам, што «стэпы, якія кіпелі ўрадлівасцю, зрэдку засяваліся хлебам» [8, с. 58], а «шабля і плуг пасябравалі паміж сабой і былі ў кожнага селяніна» [8, с. 61]. Шаўчэнка, як і Гогаль, паслядоўны ў градацыі жыццёвых каштоўнасцей: ставіць спачатку барацьбу за волю і незалежнасць, ратныя справы, а ўжо потым гаспадарчыя клопаты. Такая пазіцыя тлумачыцца гістарычна сфарміраваным ментальным абліччам казака, самаадданага рыцара Айчыны. «Казак дзеля абароны веры і Айчыны ... часта парываў адносіны з блізкімі людзьмі, пакідаў штодзённыя справы, заняткі, адмаўляючы выгоды мірнага жыцця. Без гэтага няма казакаў!» [12, с. 69].

Адметнасць нацыянальна спецыфічнага погляду на прасторавую стыхію стэпу можна заўважыць у кантэксце твораў А. Чэхава. У Гіляроўскі адразу ж адчуў індывидуальную непаўторнасць чэхаўскіх апісанняў, адзначыўшы, што ў Чэхава «не той буйны, казацкі, гогалеўскі стэп з яго налётамі запарожжаў, а ціхі, спакойны стэп часоў яго дзяцінства і юнацтва» [13, с. 403].

У аповесці «Стэп» апісанне гераічных постацей знакамітых былінных волатаў, якія быццам бы падарожнічалі па стэпу, набывае ва ўяўленні Рыгоркі падкрэслена казачны, несапраўдны, містычны характар. І таму патэнцыяльная ваяўнічасць іх магутных пастаў не нясе ніякай пагрозы, успрымаецца як несапраўдны, казачны атрыбут мясцовага дэжору: «Можно в самом деле подумать, что на Руси ещё не перевелись громадные, широко шагающие люди вроде Ильи Муромца и Соловья Разбойника и что ещё не вымерли богатырские кони... И как бы эти фигуры были к лицу степи и дороге, если бы они существовали!» [14, с. 287].

Чэхаў надзяляе стыхію на першы погляд дзікай прыроды шматлікімі прыкметамі абжытасці, упарадкаванасці. Стэп толькі здаецца няўтульным і панурым. Непрыкметна, але размерана і мэтанакіравана ў ім ажыццяўляецца руплівая гаспадарча-стваральная дзейнасць чалавека, якая аздабляе, гарманізуе стыхію насычанага стэпавага жыцця. «За тополем ярко-жёлтым ковром, от верхушки холма до самой дороги, тянутся полосы пшеницы. На холме хлеб уже скошен и убран в копны, а внизу ещё только косят... Шесть косарей стоят рядом и взмахивают косами, а косы весело сверкают в такт» [14, с. 261].

Аб'ёмная пластыка разгорнутых малюнкаў, іх колерава-гукавая насычанасць і падзейная дынаміка дазваляюць пісьменніку ўзмацніць аспект стваральна-творчых суадносін з прасторай стэпу, які заключаецца ў выкананні чалавекам прызначанай хлебаробскай місіі, і тым самым абазначыць найважнейшую сэнсавую парадыгму нацыянальнага быцця.

Земляробства на працягу ўсёй гісторыі чалавецтва лічыцца асноватворным і жыццесцвярдзальным відам дзейнасці, і таму звязаная з ім вобразнасць, пачынаючы з Бібліі, напоўнена адмысловай семантыкай і сімволікай. Асаблівая прыхільнасць аўтараў да аграрных топасаў, думаецца нам, абумоўлена не толькі земляробчым тыпам айчыннай цывілізацыйнай прасторы, маляўніча і шматпланавая прэзентаваная у мастацкіх творах. Аграрныя топасы разгорнуты ў іх шырокім спектрам сімвалічных значэнняў і асацыяцый.

Паводле біблейскай традыцыі штодзённыя клопаты сейбіта сімвалізуюць карпатлівую працу над духоўным удасканаленнем чалавека. У класічнай літаратуры гэта традыцыя знайшла шырокае адлюстраванне, выклікаючы ўстойлівы асацыятыўны рад: творчасць, свабода, розум, праўда, ісціна. Творца прадстаўлены як сейбіт, які сее разумнае слова і распаўсюджвае ідэі, веды для шчодрага жніва. У вершы А. Пушкіна «Свабоды сейбіт пустыні» (1823) дэкларавана творчае крэда паэта, які // Рукою чистой и безвинной / В порабощенные бразды / Бросал живительное семя // [15, с. 44–45], распаўсюджваючы тым самым свабодалюбівыя ідэі. Т. Шаўчэнка, прэзентуючы свой род дзейнасці, зазначае: «Орю / Свій переліг – убогу ниву! / Та сію слово. Добрі жнива / Колісь-то будут!» [11, с. 386]. Як сапраўдны набытак, жаданы вынік і найвышэйшае дасягненне

І. Пранішнікаў. На раллі. XIX стагоддзе

творчасці Кабзар прадчуваў трыумф долі, волі і розуму на сімвалічных апрацаваных палетках:

Орися ж ти, моя ниво,
Долом та горою!
Та засійся, чорна ниво,
Волею ясною!
Орися ж ти, розвернися,
Полям розстелися!
Та посійся добрим житом,
Долею полейся!
Розвернися ж на всі боки,
Ниво-десятино!
Та посійся не словами,
А розумом, ниво! [11, с. 386].

І. Левітан. Пахмурны дзень. Жніво. 1890-я гады

Янка Купала, які захапляўся паэзіяй А. Пушкіна, Т. Шаўчэнкі, таксама атаясамлівае творцаў, што шчыруюць на ніве роднай культуры, з сейбітамі, а кінутыя ў глебу зярняты – з думкамі, вынікам узыходу і красавання якіх стануць доўгачаканыя змены ў грамадстве, нацыянальна-культурнае адраджэнне «забранага краю»:

Наша зерне – нашы думкі –
Не загінуць свету, –
Бліснуць краскай непаблеклай
Вечных агняцветаў.

З добрых думак, што мы кінем
На сваім дзірване,
Будзе ўнукам нашым жніва –
Доля, панаванне [5, с. 74].

У адной з філасофскіх прац М. Хайдэгер, разважаючы пра вытокі сапраўднай творчасці, натхнення, плённай дзейнасці чалавека, яго магчымасці свабоднага прарыву ў царства духу (эфір), прыходзіць да высновы аб неабходнасці ўкараненасці ў глыбіні роднай зямлі.

У сваіх развагах філосаф абапіраецца на выказванне нямецкага паэта І. Гебеля, які лічыў: «Мы – расліны, якія, хочам мы гэта ўсвядоміць ці не – павінны ўкараняцца ў зямлі, каб, узняўшыся, квітнець у эфіры і прыносіць плады». Хайдэгер бачыць «у грунце бацькаўшчыны – карэнне чалавека, у самую бацькаўшчыну чалавек укаранены» [16, с. 105].

Родная глеба, што нараджае жыццё, наталяе і духоўна-творчы, стваральны пачатак чалавека. Гэта думка наталення духоўнай сферы чалавека ад зямлі, бацькоўскіх гоняў агучана У. Жылкам у паэме «Тастамент» (1932–1933). Чалавек параўноўваецца паэтам не з

І. Шышкін. Жыта. 1878 год

раслінай, а з плодам, чым выказваецца выніковая змястоўнасць гэтага найвышэйшага тварэння прыроды, канцэнтраваны энергетычны патэнцыял яго жыццёва-творчых магчымасцей:

На гонях бацькаўскіх далёкіх
Я ўчуў пад спелы жыта шум
Дзівосных сіл жывыя токі
І спеў, што я ў сабе нашу,
Зямных глыбінь густыя сокі
І з промняў сонечных душу.
І люб мне чалавек бясконца,
Высокі плод зямлі і сонца [17, с. 15].

Менавіта ў сялянскай земляробчай культуры, сялянскім светапоглядзе месцяцца найбольш моцныя імпульсы для творчага ўспрымання жыцця і натхнёнай творчай працы. Руплівы і самаадданы селянін-працаўнік увасоблены Я. Кола-сам у паэме «Новая зямля» ў вобразе дзядзькі Антося, які «не толькі гаспадар, але й прыроджаны штукар». Цярплівае ўкладанне сіл у зямлю павялічвае магчымасці і ўнутраныя рэзервы чалавека, пераўтварае яго ў асобу незвычайных творчых здольнасцей, уладара прасторы:

І ажывіліся амшары,
Запахла свежаю раллёю,
Як бы сам Бог тут над зямлёю
Прайшоў і глянуў міласціва.
Антось заложна і цярпліва
У зямлю ўкладваў свае сілы [3, с. 33–34].

Пашырэнне сэнсавых канатацый земляробчых топасаў, звязаных з натхненнем, творчасцю, духоўным развіццём, адбы-ваецца ў паэме Якуба Коласа «Сымон-музыка» (1911–1925). Поле зрабілася своеасаблівай калыскай, у якой сфарміравалася пачуццёва абвостраная, узвышаная над паўсядзённасцю асоба мастака з вытанчаным эстэтычным густам, здольнасцю да роздуму і тонкіх перажыванняў. Прасторавая стыхія і своеасаблівыя жыццёвыя рытмы поля і лугу садзейнічалі паўнакроўнаму праяўленню творчых здольнасцей Сымона, уважлівасці і назіральнасці да кожнай з’явы навакольнага свету. Паэзія і прыгажосць, мудрая ўраўнаважанасць наваколля шчодро раскрыліся, адбіліся ў духоўна-псіхалагічных якасцях таленавітага хлопчыка:

Заміраў тады хлапчынка,
І здавалася яму,
Што ён знае, як травінка
Сваю думае думу,
Што гаворыць жытні колас,
І аб чым шуміць ячмень,
І чаго спявае ўголос
Мушка, конік, авадзень... [3, с. 289].

Поле ў яго прасторавай адкрытасці і сэнсавай разамкнутасці сувымернае ўнутрана-духоўнаму свету Сымона, атаясамліваецца са свабодным рухам яго творчай думкі, яе памкнёнасцю да загадкавага і неспазнанага. Асэнсаванае прыняцце прастору і шырыні навакольнага свету абуджае ўяўленне і фантазію хлопчыка, надае моцныя імпульсы яго духоўнаму развіццю, імкненню «пашырыць свой прастор». Усведамленне таямнічасці і бясконцасці даляў адкры-вае іншы, больш глыбокі і адначасова ўзвышаны ўзровень быцця. Паміж Сымонам і прасторай поля складваюцца асаблівыя прасторава-індывідуальныя ўзаемаадносінны ў форме дзейснага сузірання, руху думкі, пульсацыі пачуцця, якія дазваляюць структураваць і ўпарадкаваць сканцэнтраваныя ў гэтай прасторы пазітыўныя атрыбуты прыродна-нацыянальнага быцця адпаведна развіццю сваёй свядомасці і пазнавальным здольнасцям:

Добра ў полі: волі многа
 І прастору-шырыні,
 Вабяць далі там малага,
 Як прынадныя агні.
 Што ёсць там, за тым, унь, гаем,
 Дзе зляглі нябёс вянцы?
 Новы край і край за краем
 І краі ва ўсе канцы!
 І снуецца думка тая,
 Каб пашырыць свой прастор;
 Думка ўсюды залятае:
 За сяло, за хвалі гор... [3, с. 291].

У вершы Я. Купалы «Мая навука» (1919) усходы палеткаў, рунеючае збожжа, пшанічныя каласы ў адпаведнасці з глыбока народнымі жыццёвымі інтарэсамі, каштоўнымі ўстаноўкамі, усім пазнавальна-мысленчым складам творцы вынесены ў шэраг найбольш моцных і знакавых топасаў навакольнай прасторы. Праз іх быццё раскрывае сваю сілу, мудрасць і прыгажосць, што знаходзіць увасабленне ў мастацкіх творах:

Зялёнае поле рунеючым збожжам,
 Цвітучая ў сонечны цвет сенажаць
 Мне песню квяцілі узорам прыгожым,
 Вучылі, як словы ў вянок завіаць.

Ад шопату спелых пшанічных калоссяў,
 Ад шэлесту лісцяў узмежных ігруш
 Музыкае водгулле ў песню лілося,
 Злівалася з жальбамі скрыўджаных душ [18, с. 66].

У паэме Я. Коласа «Новая зямля» (1911–1923) земляробчая вобразнасць далей разгортвае сваёсэнсава-сімвалічнае напаяненне. Мара героя аб набыцці зямлі не толькі ўвасабляе спрадвечную мару сялянства аб зямлі як наймацнейшай аснове і ўмове жыцця, але і сімвалізуе пошукі беларускім народам грунту для рэалізацыі ідэй незалежнасці, паўнакроўнага нацыянальна-гістарычнага і дзяржаўнага развіцця:

Зямля не зменіць і не здрадзіць,
 Зямля паможа і дарадзіць,
 Зямля дасць волі, дасць і сілы,
 Зямля паслужыць да магілы,
 Зямля дзяцей тваіх не кіне,
 Зямля – аснова ўсёй айчыне [3, с. 223].

Якуб Колас характарызуе намаганні герояў паэмы да набыцця зямлі як імкненне «ў грунт пусціць сваё карэнне», прадвызначаючы іх як прырытэты і фундаментальныя прынцыпы спосабу існавання цэлага народа. Укаранёнасць, якая праяўляецца праз засяроджанасць беларуса на ідэі сваёй зямлі, імкненне да ашчаднага і абачліва-стрыманага выкарыстання прыродных і духоўных рэсурсаў, выступае адметнай характэрнай рысай нацыянальнай ментальнасці, абумоўленай у тым ліку ландшафтнымі складнікамі і ўмовамі сацыяльна-гістарычнага развіцця. Я. Коласам у мастацка-паэтычнай форме нібы прамаўляецца хайдэгераўская канцэпцыя «ўкаранёнасці ў быццё», што заняла адно з вызначальных пазіцый у філасофіі XX стагоддзя, фундаментальных развагах аб прызначэнні і сутнасці чалавека і пошуках спосабаў яго існавання ў свеце. Гэта думка-ідэя развіваецца беларускім класікам у казцы «Адзінокае дрэва» (1914).

Прасторавы апраўданы і мэтазгоднай гучыць думка-парада крумкача, дадзеная ім дрэву, пра неабходнасць укаранёнасці ў зямлю, што выступае гарантам паўнакроўнага існавання, устойлівасці і трываласці ў любых жыццёвых перыпетыях.

«І ўбачыла дрэва, што сябры пакінулі яго. І яшчэ мацней зажурылася.

– Што рабіць?

– Пусціць глыбей карэнні ў зямлю, – сказаў крумкач, мудрая галава, летучы на раздабыткі» [19, с. 16].

У лаканічным алегарычным апавяданні Якуб Колас сфармуляваў вызначальны прынцып «месцаразвіцця» беларускага народа як укаранёнасць у глебу, прывязанасць да зямлі, які выступае наглядным аргументам у нацыянальнай і асобнай самаідэнтыфікацыі.

Такім чынам, адны з найважнейшых топасаў геаграфічнай прасторы ўсходнеславянскіх краін, устойлівыя і вызначальныя ландшафтныя элементы іх цывілізацыйнага развіцця, топасы зямлі, поля, нівы пазначаны гісторыясофскай змястоўнасцю, семантыка-сэнсавай насычанасцю, задаюць вызначальны код фарміравання быццёвага характару ўладкавання кожнага народа ў навакольным свеце.

Іх апісанні, утвараючы маляўнічы пейзажны фон мастацкіх твораў, трансліруюць ключавыя тэндэнцыі нацыянальна-гістарычнага існавання, сфарміраваныя на працягу стагоддзяў светапоглядныя ўстаноўкі народа, маральна-этычныя правілы і ментальна-псіхалагічныя адметнасці паводзін, заканамернасці і перспектывы яго быццёвага існавання. Увогуле, інтэрпрэтацыя земляробчай вобразнасці ва ўсходнеславянскіх літаратурах аб'ядноўвае некалькі сэнсава-асацыятыўных планаў, абумоўленых як індывідуальна-аўтарскім мастацкім бачаннем, так і сацыяльна-гістарычным вопытам і культурна-літаратурнымі традыцыямі.

У беларускай паэзіі пачатку ХХ стагоддзя праз сімвалічную змястоўнасць вобразаў зямлі, селяніна, поля, нівы, жыта, коласа бачанне прыродна-нацыянальнай прасторы арганічна спалучаецца з культурна-асветніцкімі і грамадска-сацыяльнымі тэндэнцыямі, адлюстроўвае выразныя знакі духоўных чаканняў, творчай памкнёнасці, аптымістычных настрояў, нацыя- і дзяржаватворчых інтэнцый эпохі.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 24.09.2021 г.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Достоевский, Ф.М. Дневник писателя: Избр. страницы / Ф.М. Достоевский. – М.: Современник, 1989. – 557 с.
2. Колас, Я. Збор твораў: у 14 т. / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1972–1978. – Т. 1: Вершы 1898–1917 гг. – 1972. – 562 с.
3. Колас, Я. Збор твораў: у 14 т. / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1972–1978. – Т. 6: Паэмы «Новая зямля» і «Сымон музыка». – 1974. – 624 с.
4. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / НАН Беларусі, Інстытут мовы імя Я. Коласа. Т. 9: П / укладальнікі: І.І. Лучыц-Федарэц [і інш.]; рэд. Г.А. Цыхун. – Мінск: Беларуская навука, 2004. – 367 с.
5. Купала, Я. Збор твораў: у 7 т. / Я. Купала. – Мінск: Навука і тэхніка, 1973. – Т. 3: Вершы, пераклады 1911–1917. – 432 с.
6. Гніламедаў, У.В. Янка Купала: жыццё і творчасць / У.В. Гніламедаў. – Мінск: Беларус. навука, 2012. – 252 с.
7. Лихачёв, Д.С. Избранные работы: в 3 т. / Д.С. Лихачёв. – Л.: Худож. лит., 1987. – Т. 2. Великое наследие. Смех в Древней Руси. Заметки о русском. – 493 с.
8. Гоголь, Н.В. Собрание сочинений: в 7 т. / Н.В. Гоголь. – М.: Худож. лит., 1976–1978. – Т. 6: Статьи. – 1978. – 559 с.
9. Меркулова, В.А. Заметки по истории и этимологии слов / В.А. Меркулова // Этимология / Академия наук СССР, Институт русского языка. – М., 1968. – Вып. 6. – С. 79–91.
10. Гоголь, Н.В. Собрание сочинений: в 7 т. / Н.В. Гоголь. – М.: Худож. лит., 1976–1978. – Т. 2: Миргород. – 1976. – 333 с.
11. Шевченко, Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Київ: Веселка, 1998. – 486 с.
12. Денисов, В. Изображение казачества в раннем творчестве Н.В. Гоголя / В. Денисов. – Симферополь; Киев: [б. и.], 2005. – 150 с.
13. Гиляровский, В.А. Москва и москвичи / В. Гиляровский. – М.: Правда, 1985. – 528 с.
14. Чехов, А.П. Избранные сочинения: в 2 т. / А.П. Чехов. – М.: Худож. лит., 1979. – Т. 1. – 1979. – 702 с.
15. Пушкин, А.С. Лирика / А.С. Пушкин. – М.: Правда, 1983. – 559 с.
16. Хайдеггер, М. Разговор на проселочной дороге / М. Хайдеггер. – М.: Высшая школа, 1991. – 192 с.
17. Жылка, У. Выбраныя творы / У. Жылка. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 1998. – 358 с.
18. Купала, Я. Поўны збор твораў: у 9 т. / Я. Купала. – Мінск: Навука і тэхніка, 1997. – Т. 4: Вершы, пераклады 1915–1929. – 592 с.
19. Колас, Я. Збор твораў: у 14 т. / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1972–1978. – Т. 5: Апавяданні 1918–1956 гг. і «Казкі жыцця». – 1973. – 640 с.